

Խ Ո Լ Ե Ր Ա

ԲԺԻՇԿ ՆԵՐՍԷՍ ՈՒՄԻԿԵԱՆԻ

Խոլերայի սարսափը, Խոլ. պատմութիւնը, Խոլ. հիւանդանալու պատճառները և դրա տարածման պայմանները, Խոլ. նշույները, Խոլ. ճանաչելը, Դիէտիկական և առողջապահական պայմաններ խոլերայի դէմ, Խոլերայի բժշկութիւնը, Դեղինֆեկցիան:

Ներկայ յօդածովս, որի կազմելուն ինձ օգնել են զանազան նորագոյն շարադրութիւններ, ես կաշխատեմ ապացուցանել որ խոլերայի սարսափը ներկայումս անհիմն է, անտեղի և աւելորդ, քանի որ բժշկական նորագոյն գիտութիւնը՝ նորագոյն հետազոտութիւնների և փորձերի շնորհիւ աւելի ուժեղ միջոցներ է գտել թէ խոլերայի առաջն առնելու և թէ հետը կռւելու համար:

Խոլերայի պատմութիւնը, նորագոյն հետազոտութիւնները հաստատում են, որ խոլերայի հայրենիքը Հնդկաստանն է և մասնաւորապէս գետաբերանները Գանգէսի և Բռամապուտրի. այդտեղից են սկսել միշտ մեծ խոլերային համաճարակումները:

Խոլերան եղել է Հնդկաստանում ամենահին ժամանակներից սկսած—չընայելով որ խոլերային համաճարակումների մասին մեզ պակասում են տեղեկութիւններ: Ամենից առաջ անգլիացի բժիշկ Մակֆերսոնը հաստատեց որ 1616 թ. խոլերային համաճարակումը տարածւած էր Հնդկաստանի հիւսիս-արեւմտեան մասերում: Այնուհետև Սոներան նկարագրում է Պոնդիչերի¹⁾ քաղաքի շրջակայքում:

¹⁾ Գտնւում է Հնդկաստանում:

1768—1771 թ. եղած խոլերան, որ 60.000 մարդ զոհ էր տարելու Ռոբերտ Տախտլերը նկարագրում է Կալկաթա քաղաքում և սրա հիւսիս-արեւմտեան մասերում 1817 թվին եղած ամենամեծ խոլերան։ Այդ տարի խոլերային զոհ դնացածների թիւը հասնում է 600,000 մարդու։

1818—1820 խոլերան տարածւած էր ամբողջ Հնդկաստանում, որտեղից նոյն 1820 թ. անցաւ Բաղդադ, Իսպահան և Շիրազ՝ ժողովրդի $\frac{1}{4}$ մասը զոհ տանելով։ Միւսնոյն ժամանակ խոլերան անցաւ Հնդկաստանից դէպի արեւելք՝ տարածւելով Եմպա, Բորնէօ և հարեան կղզիները։ Մինչև 1830 թ. խոլերան կրկնուում էր այդ տեղերում դրեթէ ամենայն տարի և ժողովրդի մեծ կոտորած անում։

Այդ թւականից նա անցաւ Եւրոպայի սահմանները—այն է՝ Աստրախան և Օրենբուրգ քաղաքները, որտեղից տեղափոխւեց Նիժնի-Նովգորոդ։ Պարսկաստանում—այցեւելով Քէհրան և Քաւրիզ քաղաքները անցաւ Կովկասը։ Քիշլիսի ժողովրդի մի մասը հեռացաւ քաղաքից, իսկ մնացածի $\frac{1}{4}$ մասը խոլերայի զոհ դարձաւ։ Այնուհետև խոլերան այցեւեց Կովկասը 3 անգամ՝ 1847, 1865 և 1870 թ.։ Սոցանից ամենասատիկը 1847 թ. էր։

1831—1832 թ. խոլերան տարածւեց ամբողջ Եւրոպա՝ Գերմանիա, Ֆրանսիա, Անգլիա, Իտալիա, Շվեյցարիա։

1832 թ. խոլերան անցաւ Հիւսիսային-Ամերիկա և ապա տարածւեց ողջ Նոր-Աշխարհում։

Այդ թւականից սկսած մինչև մեր օրերը խոլերայի համաճարակումները մերթ ընդ մերթ երեան էին զալիս երկրագնդի զանազան մասերում և կոտորածներ անում։

Խոլերայով հիւանդանալու պատճառները և նրա տարածման պայմանները Հիմնւելով այն հանգամանքի վրա, որ խոլերան հեշտ և շուտ փոխւում է մէկ մարդուց միւսը—այդ ախտը դառնում է վարակիչ հիւանդութիւնների շարքում նման ծաղկին, քութեշին (скарлатина), տիֆին և այլն։ Այդ հիւանդութիւնների նման՝ խոլերան ինքն ըստ ինքեան չի առաջ զալիս և ոչ էլ մրսելուց գոյանում, — այլ անհրաժեշտ է որ մէկը միւսին վարակի։ Սրա պատճառը խոլերայի թոյնն է, որի գոյութեան մասին, իրաւ

է, առաջ էլ մտածում էին, բայց որի բնաւորութեան մասին զա-
ղափար չունէին: Շնորհիւ միմիայն պր. Կոխի հանրահռչակ դառած
փորձերին և հետազոտութիւններին՝ հաստատուեց որ խոլերայի թոյնը
է՝ չը զինւած աչքով անտեսանելի մի սուսկ, որ՝ շնորհիւ իւր կրած
ձեւին կոչւում է ստորակէտաձեւ բացիլլը կամ ստորակէ-
տաձեւ միկրոբ (commabacillen): Մարդու մէջ կան շատ ուրիշ
միկրոբներ, բայց միմիայն Կոխի գրած ստորակէտաձեւ միկրոբներն
են բնորոշում և պայմանաւորում խոլերան:

Այդ ստորակէտաձեւ միկրոբներն են իսկապէս խոլերայի թոյնը
և ահա ինչու.

1) Այդ տեսակ միկրոբները, բացիլլները գտնւում են միշտ խո-
լերայից մեռածների մէջ:

2) Այդ միկրոբների շատութիւնը կամ քչութիւնը պայմանա-
ւորում են խոլերային հիւանդութեան ծանրութիւնը կամ թե-
թեւութիւնը:

3) Այդ միկրոբները ջրի հետ ընդունւած ¹⁾ վարակում են
մարդկանց խոլերայով:

4) Կոխը և ուրիշները կենդանիներին թունաւորելով չիշեալ
բացիլլներով՝ առաջ են բերել խոլերանման հիւանդութիւն այդ կեն-
դանիների մէջ:

Խոլերայի ստորակէտաձեւ բացիլլները ²⁾ մուտք են գործում
մարդու օրգանիսմի մէջ կամ օդի հետ, որ մենք շնչում ենք
ներս, կամ գլխաւորապէս մեր ուտելիքի և խմելիքի հետ մուտք
գործելով մեր մարսողական գործարանների մէջ և այնտեղ բարե-
յաջող պայմաններ գտնելով՝ արագ բազմանում և առաջ են բերում
այն ցաւերը, որոնք բնորոշում են խոլերան: Խոլերայի միկրոբները

¹⁾ Կալկաթալի արւարձաններում փորձեր անելիս, Կոխը հետազո-
տելով մի լճակի ջուր՝ գտել էր նրա մէջ խոլերայի ստորակէտաձեւ միկ-
րոբներ: Այդ լճակում լացած են եղել խոլերականների սպիտակեղէնը,
Մոտակա բնակիչները խմում էին այդ ջրից և մեռնում խոլերայով, մինչ-
դեռ չըշակալքում խոլերայի անուն իսկ չկար:

²⁾ Մի բացիլլի երկակնութիւնը է 0,001—0,0015 միլլիմետր, իսկ լայ-
նութիւնը 0,0003—0,0005 միլլիմետր, 1000 միլլիմետր=1 մետր=1,4
արշին:

ներգործում են մեր մարմնի վրա կամ ինքնին, կամ իրանց կենսագործութեան արդիւնքներով (продукты жизнедеятельности) թունաւորելով մեր մարմինը: Դոքա, միկրոբների կենսագործութեան արդիւնքները, կոչւում են պտոմալիններ (птоманы): Ամենահաւանականը այն է որ միկրոբները ներգործում են մեր մարմնի վրա իրանց կենսագործութեան այդ արդիւնքներով:

Խոլերան շատ արագ և շատ հեշտ է տարածւում մի տեղից դէպի միւսը այն պատճառով, որ խոլերայի տարածելու նպաստող միջոցները բազմաթիւ են:

Ինքն ըստ ինքեան վտանգաւոր է հիւանդներին մօտենալ և շփուելը: Վտանգաւոր է եթէ խոլերականի (խոլերայով հիւանդի) փսխանքը կամ կղկղանքը ընկնելու լինին մեր շորերի վրա, քանի որ թէ փսխանքը և թէ կղկղանքը պարունակում են իրանց մէջ բազմաթիւ միկրոբներ, որոնք որ և է կերպով ներս մտնելով մեր մարսողական գործարաններին մէջ՝ կարող են հիւանդացնել բացի մեր անձից նաև ուրիշներին:

Բացի դրանից խոլերայի միկրոբները ընկնելով շորերի վրա կարող են բազմանալ. այս իրողութիւնը ապացուցել է Կոխը, ձանապարհորդները, վաճառականները, ուղտազնացները՝ իրանց շորերի վրայ խոլերայի միկրոբներ ունենալով տարածել են այդ ախտը երկրէ երկիր:

Խմելու ջուրը կարող է նմանապէս նկատուել խոլերայի տարածող միջոցներից մէկը: Խմող ջուրը կարող է խոլերայի միկրոբներ պարունակել, եթէ խոլերականների կղկղանքը ածւած է լինում այդ խմող ջրի մօտ տեղերը. հողի միջով միկրոբները թափանցում ընկնում են խմող ջուր մատակարարող ջրամբարի մէջ և սկսում այդ տեղ բազմանալ. ապա ջրի հետ ընդունւելով՝ վարակել մարդկանց: Միկրոբները բազմանում են նաև այն ջրում, որի մէջ լւացւում են խոլերականի շորերը, հագուստը: Nicati և Ritsch'ը խոլերայի միկրոբներ էին գտել այնպիսի մի ջրում, որի մէջ 81 օր առաջ խոլերականի ճերմակեղէն էր լացւել:

Մի րդը, ուտելեղէնը, գարծածելիք ամանները

դառնում են վարակիչ՝ եթէ լւացւում են կամկածաւոր միկրօբներ պարունակող ջրով:

Խռիւրականի սպիտակեղէնը լւացող լւացարարը կարող է վարակել իւր ձեռքերի միջոցով:

Օդի միջոցով վարակւելը շատ դժւար է, այդպիսի՝ դէպքեր շատ հազւագիւտ են: Վերջապէս ճանճերը և այն ամեն միջատները, որոնք սիրով նստում են աղոտութիւնների կամ խոլերականների դիակների վրա, կարող են այնուհետև վարակել առողջ մարդկանց՝ նրանց վրա նստելով: Կոխը դրել էր խռիւրայի միկրոբներ ճանճերի թեւերի և կրծքերի վրա:

Բացի այս գլխաւոր տարածող միջոցներից կան նաև երկրորդական տարածող պատճառներ:

Կեղտոտ փոշոցները, բակերը և տները բացի լինների ամենապարզ տեղերն են: Այդպիսի կեղտոտ տեղերում նոքա զոնում են իրանց համար սննդատու նիւթեր և արագ բազմանալով՝ դարձնում են նոյն տեղերը բացիլների օջաղներ: Ցացր և խոնաւ տեղերը նմանապէս նպաստում են բացիլների զարգանալուն: Նկուղների, նոր և խոնաւ տների բնակիչները աւելի շատ են վարակւում, քանի որ բացիլները խոնաւ տեղերում աւելի նպաստաւոր պայմաններ են գտնում զարգանալու համար:

Մարդկանց խմելը նմանապէս նպաստում է խոլերայի տարածման. բանտերում, զինւորանոցներում, թատրոններում և ուսնափառաներում պատահած բազմաթիւ դէպքերը հաստատում են այս կէտը: Բացի վերոյիշեալ պայմաններից կան նաև տրամադրող պայմաններ՝ խոլերայով հիւանդանալու շատ բանելուց ուժասպառ եղածները, հիւանդութիւններ ունեցող և մասնաւորապէս ստամոքսի հիւանդութիւն ունեցողները աւելի շուտ են տրամադրու հիւանդանալու, քան առողջ մարդիկ:

Նմանապէս ամեն մի չափազանցութիւն նպաստում է խոլերայով հիւանդանալուն: Նկատուած է որ տոն օրերից, կիւրակի օրերից յետոյ՝ երկուշաբթի և երեքշաբթի օրերը խոլերայով հիւանդացողների թիւը միշտ աւելի շատ է եղել:

Վերջապէս ահլ քիչ դեր չի կատարում խոլերայով հիւանդանալու համար:

Խոլերայով կարելի է հիւանդանալ մի քանի անգամ. ասել է թէ նա կրկնւող է: Գալով սեռին՝ պէտք է նկատել որ իզական սեռը աւելի է ենթարկւած խոլ. հիւանդանալու և նկատուած է որ դժբա զոհի աւելի մեծ $\frac{1}{10}$ են աւել խոլերային:

Հասակի վերաբերմամբ պէտք է ասել որ երեխայքը և ծերերը աւելի քիչ են ենթարկւում խոլերային. ամենից շատ հիւանդանում են 20—40 տարեկանները:

Վատ առողջապահական պայմանները նպաստում են մի կողմից խոլերայի արագ տարածւելուն և միւս կողմից շուտ հիւանդանալուն:

Խոլերայի համաճարակումի սկզբում հիւանդանում են մի քանի հոգի, այնուհետև դէպքերը բազմանում են: 4—6 շաբաթից յետոյ համաճարակումը հասնում է իւր զագագթնակէտին: Համաճարակումի սկզբում մահւան դէպքերը աւելի շատ են լինում քան վերջում: Ինքը համաճարակումը տևում է 4—6 շաբաթ, բայց երբեմն շարունակել է 4—6 ամիս:

Խոլերայի նշույլները: Խոլերայով հիւանդացածը 2—3 ժամ կամ նոյն իսկ 2—3 օր ոչինչ չի գուշակում իւր հիւանդութեան մասին: Այս 2—3 օրւայ ժամանակամիջոցը բժշկութեան մէջ կոչւում է թուխի պերիօդ (инкубацион. пер.): Երբեմն թէև շատ սակաւ՝ այնպիսի դէպքեր են պատահում, որ այդ պերիօդը տևում է 4—5 շաբաթ: Այդ պերիօդում, առհասարակ, հիւանդը իրան երբեմն-երբեմն լաւ է զգում և երբեմնակի՝ թուլութիւն և գլխացաւ: Այս պերիօդից յետոյ սկսւում են խոլերայի իսկական նշանները.

Մանրութեան համեմատ խոլերան բաժանւում է երեք կարգի.

1) Խոլերային փորլուծութիւն:

2) Խոլերինա:

3) Շնչհեղձ խոլերա:

Պատահում է և այնպէս որ թեթեւ խոլերայով հիւանդացողը յետոյ աւելի ծանր տեսակին է ենթարկւում:

Խոլերային փորլուծութիւնը ոչնչով չի զանազանւում հասարակ փորլուծութիւնից. միայն, խոլերային համաճարակումի ժամանակ, այսպիսի փորլուծութիւնը ճանաչւում է խոլերային: Կոխ

գտած ստորակէտածն բացիլները պատահում են առհասարակ փորլուծութիւնով հիւանդի արտաթորութիւններն մէջ և սրանով հաստատում հիւանդութեան խոլերա լինելը: Յանկարծ առողջ ժամանակ, ցերեկով, կամ կէսգիշերին կամ երեկոյեան հիւանդը զգում է փորի շրդրոց և դուրս գնալու ցանկութիւն: Օրը 5—10 անգամ տեղի ունեցող արտաթորութիւնները լինում են առատ, ջրալի և առանց որ և է ցաւի: Հիւանդը այս պատճառով թուլութիւն է զգում: Մէջը սաստիկ պակասում է կամ բոլորովին կտրւում: Հիւանդի բերանը կպչող է լինում: Հիւանդը զգում է սաստիկ ծարաւ և ախորժակի բացակայութիւն: Հիւանդը զանգատւում է սրտի բաբախումից: Մորթը սառչում է և պիտակում, երեսը փոս ընկնում, զարկերակը թուլանում: Հիւանդը մկանունքի ցաւեր է զգում:

Սակայն խոլերային փորլուծութեան սկզբնական նշանները աչնքան թոյլ են լինում, որ հիւանդը առանց խսկութիւնը գուշակելու, ծանապարհ է ընկնում և անգիտակցաբար նպաստում խոլերայի տարածման՝ կարծելով թէ սովորական փորլուծութիւնով է հիւանդ: Հէնց այս պատճառով խոլերային համաճարակում ժամանակ պէտք է մեծ ուշադրութիւն դարձնել թեթեւ փորլուծութիւնով հիւանդանալու ամեն մի դէպքի վրա՝ խոլերային բնաւորութիւնը աչքից չը թողնելու և խոլերայի տարածման առաջը առնելու համար:

Շատ դէպքերում խոլերային փորլուծութիւնով հիւանդը առողջանում է մի քանի շաբաթից յետոյ: հակառակ դէպքերում հիւանդութեան թեթեւ նշանները ծանրանում են և հիւանդութիւնը փոխում է խոլերայի:

Խոլերայի արկածները առաջանում են խոլերային փորլուծութիւնից, սակայն դոքա՝ աւելի վտանգաւոր և աւելի բուռն բնաւորութիւն ունին: Փորլուծութիւնը դառնում է աւելի շանխ, և նման լինելով ալիւրախիւի, ունենում է հոսած հոտ: Շուտով տեղի է ունենում սրտախառնութիւն, զկտալ, փսխում:

Ընդհանուր նշանները աւելի ծանր են, թուլութիւնը արտաշարւում է զօրեղ կերպով, Հիւանդի ձայնը բարակում է, մարմնի ծայրերը սառչում են, զարկերակը թոյլ է և արագ, մկանունքները

սկսւում են կծկել: Առողջանալը տեղի է ունենում կամ շատ արագ կամ շատ դանդաղ:

Ենչհեղձ խոլերայի նշանները տեղի են ունենում կամ յանկարծակի կամ խոլերայից յետոյ: Յանկարծ — տեղի է ունենում ընդհանուր թուլութիւն, դողուց, գլխի պտոյտ:

Փորլուծութիւնը դառնում է շատ սաստիկ, կատարւում է շատ յաճախ, շատ առատ, ջրալի և առանց ցաւի: Սկզբում ունենում է հասարակ կղկղանքի տեսք, իսկ յետոյ եփած բրնձաջրի նման, անգոյն և անհոտ: Դուրս գնալը հասնում է օրական 20 անգամից 30-ի, իսկ քանակութիւնը հաւասար է 500-ից մինչև 5000 խորանարդ սանտիմետրի: Փորլուծութիւնից յետոյ սկսւում է փսխանք, որ տեղի է ունենում օրական մինչև 20 անգամ և առանց հիւանդի կողմից ոյժ գործ դնելու: Քանակութիւնը երբեմն հասնում է 35.000 խորանարդ սանտ. : Սկզբում դա լինում է հիւանդի կերած-խմածը — այնուհետև ընդունում է բրնձաջրի կերպարանք — մի հանգամանք որ շատ վտանգաւոր է հիւանդի համար:

Փսխանքի հետ միասին սկսւում է և զկտոց. այնուհետև տեղի է ունենում ակորժակի կատարեալ բացակայութիւն և ընդհակառակը սաստիկ ծարաւ: Լեզուն պատած է կպչուն լործիւնով. հիւանդի որովայնը տափակ է, թուլացած, երբեմն փոս ընկած, փորը սեղմելիս հիւանդը ցաւ է զգում:

Հեղուկի առատ արտահոսութիւնից, արտաթորութիւններից և տեղի ունեցած փսխանքից առաջանում է արիւնի թանձրացումն և արիւնի անկանոն շրջանառութիւն: Հիւանդը զանգառւում է սրտի բարախումից: Սակայն շուտով զարկերակը այնպէս ընկնում է, որ գրեթէ չի լսւում և անհնարին է լինում նրա զգալը: Արիւնի անկանոն շրջանառութիւնից հիւանդի դէմքը սառչւում է սառուցի պէս, դէմքը կապոյտ գոյն է ստանում, շրթունքները սեւանում, մորթու տաքութեան աստիճանը ընկնում է 35° C ¹⁾, Հիւանդի աչքերը և թշերը փոս են ընկնում, մորթը կորցնում է առաձգութիւնը, ձայնը դառնում է խուլոտ (сиплый, vox cholERICA) և թույլ, շնչառութիւնը ծանրանում, ուշքը պահպանւում է մինչև վերջին րոպէն:

¹⁾ Յելսի ջերմաչափ — հարիւրականը:

Բացի սորանից բնորոշ նշաններ են նաև մկանների ցնցումները և մէզի պակասելը կամ իսպառ դադարելը: Առանց որ և է պատճառի տեղի է ունենում մկանների ցնցումն, ձկնամսի, ոտի մատների, ազդրների, ձեռքերի: Այս ցնցումները շարունակելով երբեմն մի քանի րոպէ հիւանդին ցաւ են պատճառում:

Նկարագրած խոլերայի նշաններով հիւանդութիւնը չի կարող տեսլ մի կամ երկու օրից աւելի: Բազմաթիւ դէպքերում մի քանի ժամից կամ կէս օրւանից յետոյ հիւանդը մեռնում է ոյժերի ընդհանուր կորստից: Հակառակ դէպքերում հիւանդութիւնը ընդունում է stadium reactionis ընթացքը և հիւանդը առողջանում է: Արտաթորութիւնները դառնում են աւելի և աւելի սակաւ և ընդունում իսկական յատկութիւնը: Փսխումը, զկռտումը դադարում են, զարկերակը զօրանում է, սառչելը պակասում է, մարմնի ջերմութիւնը դառնում է բնական, նորմալ, դէմքի գոյնը իւր տեղն է գալիս, ցնցումները դադարում են, ախորժակը բացւում է, մէզը սկսւում է երևալ և շուտով դառնում է կանոնաւոր: Երբեմն տեղի է ունենում քրտինք և ապա 1—2 շաբաթից յետոյ՝ հիւանդը բոլորովին առողջանում է:

Սակայն այս յետաշրջութիւնը (peakum) չի վերջանում միշտ առողջանալով—տեղի են ունենում կրկնութիւններ և վերադարձ դէպի ծանր դրութիւն, որին դարձեալ մահ է հետևում: Կամ թէ նոյն այդ յետաշրջական ընթացքը stadium typhodum cholericum է ստանում—այսինքն տիֆի ընթացք: Այս դէպքում տեղի է ունենում մարմնաջերմութեան աւելանալը, գլխացաւ, ուշքի կորուստ: Զարկերարը լինում է սաստիկ, հիւանդի դէմքը ընդունում է կարմիր գոյն, մորթու վրայ բծեր են յայտնւում: Ապա այս տիֆի ընթացքը վերջանում է առողջանալով, կամ փոխւում է նոր հիւանդութիւնների, որոնք մեծ մասամբ առաջ են բերում մահ:

Խոլերայի ճանաչելը համաճարակումի ժամանակ չի ներկայացնում ոչ մի դժարութիւն: Ստորակէտաձև բացիլների արտաթորութեանց մէջ զանաւոր հաստատում է խոլերայի միւս նշանները: Բաց եթէ խոլերայով հիւանդացողները մէկ մէկ հառ են, պէտք է զգոյշ լինել հիւանդութիւնը խոլերա ճանաչելու համար,

որովհետև կան հիւանդութիւններ, օրինակի համար cholera nostras, մկնեղային թունաւորութիւն և այլն, որոնց նշանները նման են խոլերային:

Ասիական խոլերան տալիս է ահագին մահացութիւն. 50—70% հազադիւտ երեւոյթներ չեն: Ընթերցողը յիշում է որ 20—40 տարեկանները աւելի շատ են հիւանդանում, բայց աւելացնենք, որ խոլերայով հիւանդացած երեխայքը և ծերերը մահու աւելի մեծ օ/օ են մատակարարում քան առաջինները:

Դիէտիկական և առողջապահական միջոցներ խոլերայի դէմ: Եթէ ընթերցողը յիշելու լինի այն ամենը ինչ որ ես ասացի խոլերայի տարածման մասին, խոլ. հիւանդանալու մասին, հիւանդանալու տրամադրող պատճառների մասին,—նա ինքը կեղրակացնի թէ ինչ միջոցներ պէտք է գործածել դոցա առաջն առնելու համար:

Ուստի անհրաժեշտ է որ մեր բնակարանները, տների բակերը, արտաքին ոցնները միշտ մաքուր պահւին, ամեն աղբ շատ շուտով հեռացնելով:

Քաղաքի հիւրանոցները, քարվանսարանները և այլ կրպակները, ուր վաճառւում են ուտելիղէներ—մաքուր պահել՝ մեծ ուշադրութիւն դարձնելով նաև ուտելիղէնի որակութեան. ուստի քաղաքային վարչութեան վրա պարտք է դրւում հսկել ուտելիղէն մթերքների լաւ յատկութեան վրա, որպէս զի այդ մթերքները միշտ մաքուր և թարմ լինեն: Ամեն ոք ուշադրութիւն պէտք է դարձնի իւր կերածի ոչ միայն որպիսութեան այլ և քանակութեան վրա—երբէք չծանրաբեռնելով ստամոքսը: Անհրաժեշտ է նախապատուութիւն տալ դիւրամարս և սննդատու նիւթերին, իսկ կանաչեղէնը, թաց միրգը աւելի լաւ է բնական զգործածել¹⁾:

Կաթը հարկաւոր է եփածը գործածել:

Ձանազան հիւանդութիւններ և մասնաւորապէս ստամոքսի հիւանդութիւն ունեցողները պէտք է առհասարակ աւելի զգուշ լինեն —

¹⁾ Կամ քիչ գործածել միայն թէ եթ տա՛ն կամ 0,002 բորակի թթւատ պարունակող ջրի մէջ լանալուց լետով:

քանի որ, վերը ասածիս համաձայն, թուրակազմ, տկար մարդիկ աւելի են թակալ. են հիւանդանալու խոլերայով քան թէ առողջները:

Պէտք է ուշադրութիւն դարձնել որ խմող ջուր մատակարարող տեղերի մօտակայքը չաճեն խոլերականի աղտոտութիւնները և ոչ էլ խոլերականի սպիտակեղէնը լանալու համար գործածած ջուրը: Ուստի աւելի նախապատուելի է խմելու ջուրը եփ տալ և ցրտացնել: Ջրի տեղ, ծարաւը յագեցնելու համար, կարելի է գործածել նաև թույլ թէյ:

Գալով այնպիսի խմիչքներին՝ ինչպիսի են կասս, լիմոնադ, սելտերիան ջուր և այլն աւելի լաւ է սկի չբանեցնել, որովհետև այդպիսիները կարող են կասկածելի հում ջրից պատրաստւած լինել: Գինի, արաղ, կոնեակ և այլ ոգեղէն խմիչքների գործածելը թույլատրում է չափաւոր կերպով:

Մարմինը պէտք է մաքուր պահել—շուտ շուտ բազնիս գնալով, միայն թէ աշխատելու է չը մրսել: Յուրտ և խոնաւ օրերը տաք հագնել:

Աշխատելու է ոտները և փորը նմանապէս տաք պահել, շորերը և սպիտակեղէնը շուտ շուտ փոխել՝ մաքուր պահելով հանդերձ: Խուսափել քէֆերից և հարբեցողութիւնից, քանի որ դրանք աւելի ևս նպաստում են խոլերայով հիւանդանալու:

Անհրաժեշտ է պակասացնել թէ մտաւոր և թէ ֆիզիկական աշխատանքի ժամերը, որովհետև թուլութեան ամենայն կերպը յաջողում է վարակելու:

Խոլերականի բժշկութիւնը: Գալով խոլերայով հիւանդի բժշկութեան՝ պէտք է յիշեցնեմ ասածս, որ այդ բժշկութեան բարեջանող կամ անբարեջանող ելքը կախած է լինելու թէ ինչ դիէտիկական (կանոններ կերակուր ուտելու և զգոյշ լինելու) և առողջապահական սխալմաններով էր ապրում խոլերականը հիւանդանալուց առաջ: Եթէ այդ պայմանները գործադրւել են համաճարակումից առաջ—կարելի է յուսալ հիւանդի համար յաջող ելքի, քան եթէ այդ պայմանները զանց էին առւած: Ուստի ամենայն մի փորլուծութեան դէպքի վրա—ուր մնաց որ դա համաճարակումի ժամանակ պատահած

լինի—պէտք է մեծ ուշադրութիւն դարձնել. հիւանդին իսկոյն պառկեցնել անկողին, բարձր առաստաղով և լայնարձակ սենեակի մէջ: Սենեակի միջից պէտք է հեռացնել ամեն կեղտոտ սպիտակեղէն և աւերորդ իրեր, պահել մաքուր, օդը շուտ շուտ փոխելով կամ լուսամուտները բաց թողնելով ամառ ժամանակը, իսկ ձմեռը դիմել օդափոխ գործիքների:

Սենեակում քամուկ, կամ ինչպէս ասում են թափանցիկ քամի չը պիտի լինի: Հիւանդի կերակուրը պէտք է բաղկացած լինի եփած կաթից, սպասից, մսի բուլիոնից, թէյից, սպարսիմառից: Այս կանոնները, այս դիէտը պէտք է պահպանել նաև առողջանալուց յետոյ մի քանի օր: Հիւանդի բժշկութիւնը աւելի լաւ է յանձնել բժշկի՝ առաջին կասկածելի փորլուծութեան հէնց առաջին օրից:

Մինչև բժշկի գալը կարելի է գործածել հետեւեալ միջոցները.

Փորլուծութեան առաջն առնելու համար դնել փորին ցուրտ կոմպրեսներ, կամ տաքը, եթէ հիւանդը չի կարողանում տանել ցուրտը: Բացի կոմպրեսներից կարելի է դնել փորի վրա տաք աւազով լի տոպրակներ, կամ շորով փաթաթած աղիւսներ: Փսխելու դէմ կուլ տալ անանուխի հետ սառուցի մանր կտորներ: Ոլտերի նւազումի և սրտի թուլութեան ժամանակ գործածել զինի (շամպայն, սորուէյն և այլն), թանձր սև սուրճ: Մորթու ջերմութեան պակասութեան միջոցին հարել ոտ ու ձեռքը, տաք փաթաթել դրանց, խմեցնել տաք տաք թէյ, սուրճ, զինի, ոտքերին դնել տաք ջրով լիքը շիշեր:

Փորլուծութեան սկզբում գործածել լուծողական (կաստորկա), իսկ այնուհետև Բոտկինի, Ինոզեմցովի կաթիլները և այլն:

Ինձ մնում է մի քանի խօսք ասել հիւանդի կղկղանքի և փսխածի մասին.

Որովհետև դրանք պարունակում են իրանց մէջ խոլերայի բացիլլները—ակներև է որ այնպէս վարւելու է, որ սրանք չը կարողանան բազմանալ և վարակել նոր մարդիկ: Կան այնպիսի միջոցներ որոնք սպանում են խոլերայի բացիլլները, եթէ հարկաւոր քանակութեամբ ածում են խոլերականի կղկղանքի և փսխածի վրա:

Մենք կը դնենք այստեղ այդ ախտահան միջոցներից գլխաւորները՝ աւելացնելով նաև դոցա վերցնելու չափերը: Սուլեմա $1/10^0/0$:

Կարբոլիան թթւաւոր (карболовая кислота) 3—5%, хлористый цинк 20%, երկաթի և պղնձի արջասպ 10—20%: Նարեկի և կազմել նաև խառնուրդներ այլ նիւթերից:

Դեզինֆեկցիան կատարուում է հետևեալ կերպով: Խոլերականի կղկղանքը և փսխածը հաւաքուում են մի անօթի մէջ, ուր ածուում են նաև վերը յիշած միջոցներից մէկը որոշ չափով:

Խոլերականի հագի շորերը, սպիտակեղէնը, անկողինը, կահկարասիքը նաև բոլոր իրերը պէտք է կրկին գործածութիւնից առաջ ենթարկել խիստ դեզինֆեկցիայի և այս բանի համար գործածել $1/10\%$ սուլեմայի:

Աւելի լաւ է խոլերականի էթանագին իրերը այրել: Անհրաժեշտ է դեզինֆեկցիայի ենթարկել նաև խոլերականի սենեակը:

Ի վերջոյ չը մոռանամ յիշելու՝ որ յիշեալ բոլոր ականահան միջոցները թունաւոր են, ուստի գործածելիս պէտք է զգոյշ լինել չը թունաւորւելու համար:

Բորժում, Կուճիս 27: